

Közzététel: 2019. október 10.

A tanulmány címe:

A magyar agrárstatisztika rövid történeti áttekintése

Szerző:

Valkó Gábor, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője

E-mail: gabor.valko@ksh.hu

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2019.10.hu0949>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Statisztikai Szemle c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„*Forrás: Statisztikai Szemle c. folyóirat 97. évfolyam 10. számában megjelent, Valkó Gábor által írt, 'A magyar agrárstatisztika rövid történeti áttekintése' című tanulmány (link csatolása)*”

7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Valkó Gábor

A magyar agrárstatisztika rövid történeti áttekintése

Short historical overview of Hungarian agricultural statistics

VALKÓ GÁBOR, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője

E-mail: gabor.valko@ksh.hu

A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson az agrárstatisztika 150 éves történetéről, mely szorosan összefonódott a magyar statisztika történetével. A szerző bemutatja a mezőgazdasági statisztika¹ kialakulásának és fejlődésének kezdeti lépéseit, párhuzamba állítva a korabeli statisztikai gyakorlatot a jelenlegivel. Az 1895. évi első agrárcenzus fontos mérföldkő volt a mezőgazdasági statisztika történetében, ezért részletesen elemzi annak megvalósítását. Emellett kiemelten foglalkozik más agrárcenzusok végrehajtásával is, mivel azok fontos lenyomatát adják az egyes korszakok mezőgazdaságának. A jelen korhoz közeledve sorra veszi a fontosabb összeírásokat és módszertani újításokat. A tanulmány a terjedelmi korlátokat is figyelembe véve kísérletet tesz arra, hogy átfogó képet nyújtson a statisztika egyik legsokoldalúbb és leglátványosabb történeti fejlődéssel rendelkező szakterületéről.

TÁRGYSZÓ: statisztikatörténet, agrárstatisztika, agrárcenzus

The aim of the study is to provide an overview of the history of Hungarian agricultural statistics dating back 150 years. The emergence and development of agricultural statistics is intertwined with the history of Hungarian statistics. The study gives an overview of the initial steps, comparing contemporary statistics with the current statistical practice. The first agricultural census of 1895 was an important milestone in the history of agricultural statistics, consequently a more detailed analysis of its implementation is undertaken. The paper also focuses on the implementation of other agricultural censuses as they provide an important imprint of agriculture in a given era. Approaching the present era, it deals with major censuses and methodological innovations. Given its limitations, the study attempts to provide a comprehensive picture of a statistical domain with one of the most versatile and spectacular historical developments in statistics.

KEYWORD: history of statistics, agricultural statistics, agricultural censuses

¹ A tanulmányban az agrárstatisztika és a mezőgazdasági statisztika szinonim fogalmak.

Az agrárstatisztika, melynek alapjai mintegy kétszáz éve alakultak ki Magyarországon, már a kezdetekben kiemelten kezelt statisztikai szakterületnek számított a népesség számának meghatározását célzó összeírások mellett. A mezőgazdasági statisztika fontosságának indoka és az összeírások fő célja elsősorban a népesség élelmezésének biztosítása volt.

Keleti Károly [1869], a hazai statisztika egyik megalapítója, az első önálló hazai statisztikai szolgálat vezetője a következőt írta: „A statistikának egyik legérdekesebb része a mezőgazdasági statistika, habár művelése nem tartozik e tudomány legkönnyebb főadataihoz.” (14. old.) Áttekintve e statisztikai szakterület történetét, teljes mértékben egyetérthetünk Keleti Károllyal. Az agrárstatisztika meglehetősen sokrétű szakterület, csak kevés olyan adatgyűjtési vagy statisztikai szakmai módszer létezik, amelyet nem alkalmaz. Egyik jellemvonása, hogy a jelenlegi és a korábbi adatszolgáltatói között megtalálhatók a legkisebb gazdáktól kezdve a hatalmas területtel vagy állatállománnyal rendelkezőkig a gazdálkodók több rétege, amelyeket teljeskörűen vagy mintavétellel figyel meg, részben összeírási jelleggel. Az agrárstatisztikának széles körű adminisztratív adatforrások állnak a rendelkezésére, de ármegfigyeléseket is végez a termelői piacokon. Az elsődleges adat-előállítás mellett ugyancsak részét képezi a mezőgazdasági számlarendszer összeállítása, amely a nemzeti számlákkal szinkrón adatok előállítását jelenti. A szakterület sokszínűségét és az általa használt módszerek sokaságát már ez a meglehetősen kivonatosszerű felsorolás is minden bizonnyal alátámasztja.

1. A kezdetek

A mezőgazdasági adatok első forrásai az adózási célú nyilvántartások voltak. Termésösszeírások már az Árpád-korban történtek Magyarországon, azonban csak a XVI. századtól állnak rendelkezésre források a korabeli mezőgazdasági adatokról (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897a]). Az 1715. és az 1720. évi összeírások adatait olyan jelentős forrásnak tekintette a statisztikai hivatal, hogy az országos levéltárban fennmaradt adatokat feldolgozta, és a legfontosabb eredményeket 1896-ban, a millennium évében megjelentette (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1896]). Az összeírások eredményei az adóköteles népesség adatait

teljeskörűen tartalmazzák. Az összeírók kötelessége volt adatokat felvenni az egyes községekben többek között a jobbágy- és zselléreltelkekről, a szántóföldekről, a rétek, a szőlők és az erdők területéről, valamint a malmokról. A jobbágyok és a zsellérek adatait név szerint vették fel, akiknek a kikérdezés előtt esküvel kellett biztosítaniuk az összeírót arról, hogy igazat mondanak, nem tagadnak el semmit. Az 1715. évi összeírás adatai nem voltak elégségesek, az ország vezetése alacsonynak találta a népesség számát és a feltárt adóalapot egyaránt, emiatt az összeírás megismétlése mellett döntöttek, amit 1720-ban hajtottak végre. A statisztikai hivatal – hatalmas munkát végezve a feldolgozás során – községenként jelentette meg az adóköteles népesség és a mezőgazdasági terület adatait mindkét tárgyévra vonatkozóan.

Eleinte az agrárösszeírások a termelés néhány mutatójára terjedtek ki. A vetésterületre, a termelésre és a haszonállatok számára szorítkoztak az Osztrák-Magyar Monarchiában 1828-tól elkezdett megfigyelések (*Laczka [2000]*). Ezek az információk a *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie* éves kiadványaiban jelentek meg. Jellemző volt – a magyar országrészre vonatkozó részletes adatok hiányában – az osztrák területek részletgazdag adatainak felhasználása a magyarországi területek adatainak becslésekor (területi arányosítás) (*Kiss [1979]*), így az adatminőség meglehetősen alacsony volt. Az adatok nem megfelelő részletezettsége is gondot okozott, például az állatállományi adatok esetében csak a fő állatfajok összlétszáma jelent meg, a nem és kor szerinti megoszlásra csak részlegesen álltak rendelkezésre információk (*Kiss [1979]*).

A kezdetekben jellemző volt a népesség és az agrártevékenység együttes felvétele. Ilyenek voltak az első kiterjedt agrárösszeírások is, amelyekre az osztrák statisztikai hivatal elrendelésével került sor 1850/51-ben, illetve 1857-ben. A népszámlálással együtt végrehajtott állatösszeírások során csak a főbb állatfajok számát írták össze, a kor és az ivar szerinti összetételt elnagyoltan kezelték (a lovak esetén négy, míg a szarvasmarhák esetén két kategóriában részletezve azokat, a többi fajnál viszont nem volt részletezettség). 1870-ben végrehajtották az első magyar népszámlálást, amelynek keretében az ívek hátlapján felmérték a hasznos háziállatok állományát. Az eredményeket 1871-ben tették közzé. Maga Keleti Károly is úgy vélekedett, hogy a népszámlálással együtt tartott állatszámolás nem eredményezett megbízható adatokat, ugyanis a felvétel jelentősen alulbecsülte a tényleges állatlétszámot.

Ugyan nem statisztikai célból születtek a földadókataszterek, de így is fontos forrásai a kor statisztikai adatainak. Magyarországon 1853-tól, Erdélyben 1855-től, Horvát-Szlavóniában pedig 1854-től lett az földadózás alapja az 1850. évi császári nyílt parancs alapján felállított ideiglenes földadókataszter. A kataszterben található adatok nem voltak teljesen megbízhatóak, mivel jellemző volt a földtulajdonosok adattorzítása adóelkerülési céllal. A Magyarországra vonatkozó, művelési ágak sze-

rinti adatok megjelentek a Hivatalos Statistikai Közlemények 1868. évi első évfolyamában (*Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Ministerium Statistikai Szakosztálya* [1868]).

1867-ben alakult meg az önálló magyar statisztikai szolgálat, amelynek egyik első intézkedése az aratási statisztikai adatszolgáltatás beindítása volt „a nemzetközi kongresszusok által elfogadott rendszer alapján” (*Párniczky* [1878] 3. old.). Ennek keretében a kenyérgabonákra vonatkozóan 1868-tól évente gyűjtötték és járasonként közzétették az aratási statisztikákat. Ténylegesen csak a vetésterületet írták össze, a termésmennyiséget becslés alapján állították elő a termés minőségének értékelése (rossz, közép, jó stb.) és azt a termésátlagra átfordító állandó kulcs alapján. Az aratási statisztikák kezdeti minőségét úgy jellemezte az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban statisztikai hivatal), hogy az „megközelítő becslésnél egyébnek nem tekinthető” (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1893] 3. old.). Egyértelmű volt, hogy az adatok alulbecsülik a valóságos termésmennyiségeket. A statisztikai hivatal is tudatában volt a minőségi problémáknak, hiszen a következőket írta a törvényhatóságokhoz intézett köriratában: „Felvételeink részben gyarlók, a beküldött adatok nagy részén meglátszik az adóztatástól való igazolatlan félelem s szállítja alább mind a bevetett terület, mind pedig a termés minőségére vonatkozó számok értékét. Ezer, több helyen követett félszeg eljárásnak tulajdonítható, hogy az 1869. évi aratás kimutatott eredménye oly csekély, hogy a belfogyasztást sem lett volna képes fedezni, holott nemcsak hogy éhség nem uralkodott hazánkban, sőt több millió kenyértermény vitetett ki külföldre.” (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897a] 9. old.)

1870-től az aratási statisztikák már községenként jelenítik meg hús fontosabb termés eredményeit, a learatott területet, valamint a holdankénti átlagos eredményeket. Az aratási statisztikák íveit a törvényhatóságok útján juttatták el a községekbe, pusztákra és telepekre, ahol a felvételi minta alapján számoltak be a learatott területről, a termés minőségéről (jó, közepes vagy gyenge), illetve a holdankénti átlagos terméseredményekről. Az adatgyűjtést 1873-tól terjesztették ki a szőlőterületekre és a szüretre. Ennek eredményeként a szőlőterületekre vonatkozóan nemzetközileg elismert minőségben, részletes adatok álltak rendelkezésre a szőlők fekvésére, a talaj minőségére, a művelés módjára, a szőlőfajtákra, valamint a szőlő- és bortermés mennyiségére és minőségére (*Kiss* [1965]).

1875-től a felvételek kiegészültek az elemi csapások által megsemmisített termések községenkénti adataival. Elemi csapásnak a következőket tekintették: árvíz, aszály, fagy, jég köd, rozsda, egerek, férgek és más, meg nem nevezett elemi csapások. Érdekes ezek közül a köd mint elemi csapás, amellyel a mai agrártudományok nem számolnak. *Hensch* [1892] művében található magyarázat a mérges ködökre,

amelyek „a vetéseket megnyomják, megszártítják, megfojtják, a gabona szemtartalmát kiszívják, ...leveleik szemlátomást elsárgulnak, elszáradnak és a köd megjelenése előtt szép reménnyel kecsegtető vetésnek vége van... teltszemű gabona helyett aszottszemű ocsút aratnak.” (505. old.) Hozzá kell tenni, hogy a szerző maga sem hitt teljes mértékben a ködök terménykárosító hatásában. Mindenesetre érdekes látni, hogy egykoron a hivatalos magyar statisztika hiedelemre alapozott adatsorokat vett fel és tett közzé.

A mezei munka napszámberére vonatkozó adatsorokat 1870-től állította elő a hivatalos magyar statisztika községek szerint, de 1890-től nem folytatódott az adatközlés minőségi hiányosságok miatt, amit erős önkritikával ekképpen írt le a statisztikai hivatal: „az adatok, a sok munka daczára, a mely feldolgozásukra fordított, oly csekély értékűnek bizonyultak” (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1893] 3. old.). Az aratási statisztika első évtizedéről, a kezdeti hiányosságokról, a módszertan fejlődéséről Kiss Albert [1983] írt átfogó jellegű tanulmányt, amelyben számszerűsítve közölte a termésmennyiségek alulmérésének mértékét.

1879-től alakult ki az aratási statisztika hosszú ideig változatlan rendszere, miszerint a vetésterületi adatokat a községi előljáróságok szolgáltatták, amelyeket a statisztikai hivatal járásokként megszorzott a gazdasági tudósítók által jelentett termésátlagokkal, így előállítva a terméseredményeket (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897a]). A gazdasági tudósítók hálózatát – annak 1874-es indulását követően – 1878-ban szervezték újra. Ekkor az eleinte 4-5 fős megyénkénti létszámot megemelték, és járásokként legalább egy gazdasági tudósító kijelölését tették kötelezővé. Munkájukat a „közügy iránti buzgóságból, minden javadalom nélkül” végezték (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897a] 14. old.), a hálózat tagjai javarészt földbirtokosok voltak. Feladatuk volt, hogy márciustól novemberig kéthetente jelentést készítsenek a rendkívüli eseményekről (például az elemi csapásokról), az aratási eredményekről, a vetések állapotáról, az állatok egészségi állapotáról, valamint a munkabérekről. A jelentések – a várható terméseredmények mellett – szabadszöveges, nehezen feldolgozható információkat is tartalmaztak: például „Árpa: a tavaszi jól áll, üde; a lapályos részeken kissé ritkás”, „A repce eléggé hüvelyes, csakhogy néhol férgek károsítják”, „A burgonyában a penészgomba ismét fellépett; e miatt és mivel a múlt évben sok burgonya tönkre ment, nagy az aggodalom” (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897a] 15. old.). A gazdasági tudósítók tevékenysége nem teljesen felelt meg a statisztikusok által támasztott elvárásoknak, az adatok nem voltak teljesek, és sok esetben nem tükrözték a valóságot.

A korabeli adatközléseket a maiakkal összehasonlítva megállapítható, hogy a mértékegységbeli változáson kívül nem történt érdemi változás az alapadatok köz-

lésében az elmúlt több mint száz év során. (Lásd az 1. és a 2. ábrát.) Természetesen, ha az alapadatokon túllépünk, egyértelmű különbséget lehet tenni az agrárstatisztika által közölt információk mennyiségét és minőségét tekintve a korabeli és a mai adatközlések között.

1. ábra. A tengeri terméseredményei (részlet)
(Maize yields [excerpt])

Ország-rész	Év	Learatott terület hektár	Az összes learatott terület %-a	Termék összesen	átlag egy hektáron
				hektoliter	
g) Erdély	1881—1885 ...	371.930	36'75	5,971.661	16'06
	1886—1890 ...	364.615	34'90	5,503.826	15'09
	1891	379.843	35'31	7,934.541	20'89
	1892	394.545	35'87	7,280.640	18'45
Magyarország összesen	1881—1885 ...	1,849.063	20'47	33,556.005	18'15
	1886—1890 ...	1,895.294	19'95	31,425.334	17'11
	1891	2,012.043	20'53	51,428.483	25'56
	1892	2,089.290	20'82	41,054.514	19'65

Forrás: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [1893].

2. ábra. Részlet a KSH STADAT 4.1.13. táblájából
(A part of the HCSO STADAT 4.1.13 table)

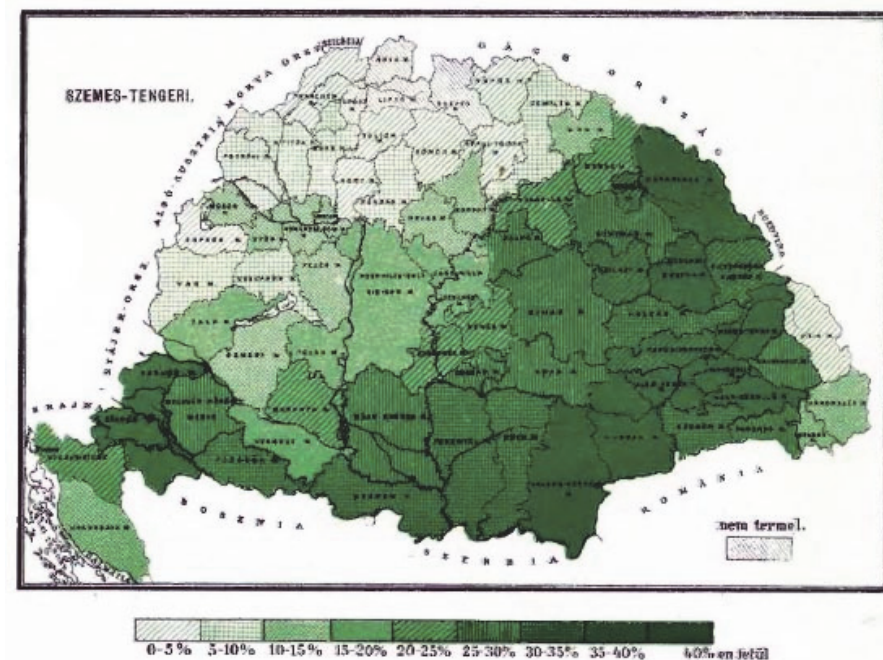
4.1.15. A fontosabb gabonafélék termesztése és felhasználása (2013–) (3/8)

Megnevezés	Kukorica		
	2013	2014	2015
	A termelés jellemzői		
Betakarított terület, hektár	1 242 605	1 191 420	1 146 127
Betakarított összes termés, tonna	6 756 435	9 315 104	6 632 783
Termésátlag, kg/hektár ^a	5 440	7 820	5 790

Forrás: KSH [2019].

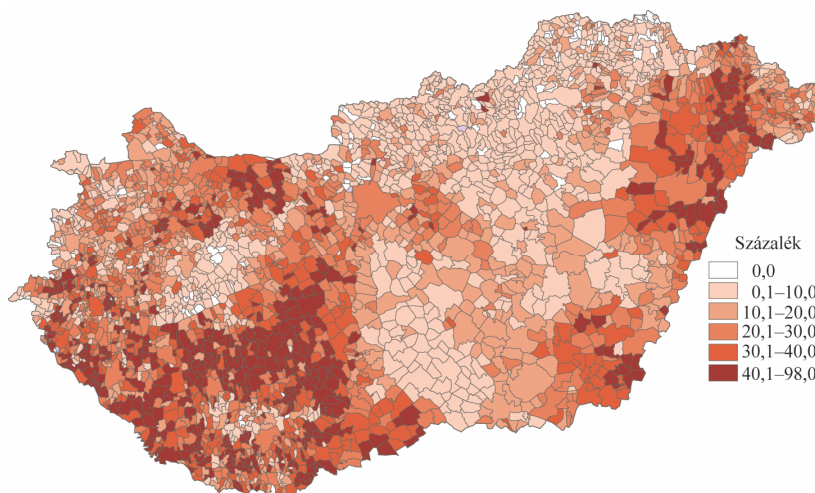
Már az egészen korai időszakban megjelent az adatok térképi ábrázolása, és e tekintetben is számottevő hasonlóság figyelhető meg a jelen térképes adatábrázolással. A 3. ábrán a kukorica vetésterületének arányát figyelhetjük meg a vármegyék szintjén, míg a 4. ábra települési szinten ábrázolja ugyanezt a 2010. évi általános mezőgazdasági összeírás adataira alapozva.

3. ábra. A szemes-tengeri vetésterületének aránya, 1891
(Percentage of grain maize areas in Hungary, 1891)

Forrás: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [1893].

4. ábra. A kukorica vetésterületének aránya, 2010
(Percentage of maize areas in Hungary, 2010)

Forrás: KSH [2014].

Érdekes azt is megfigyelni, hogy a korabeli elemzések milyen mértékű kritikával éltek az agrárium helyzetével kapcsolatban: „...a kevés ugar nem az intenzív művelésnek, hanem a jövővel mitsem törődő rablógazdálkodásnak tünete”, „Sajnos, hogy gazdaszáló jelenséget itt sem tapasztalunk, sőt, ha egyáltalán lehetséges, az adataink által feltüntetett kép még szomorúbb!” – írja például a statisztikai hivatal (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1893] 6. és 73. old.) a szőlőterületeket sújtó filoxérafertőzéssel összefüggésben a „szőlőterületeink kétségbeejtő viszonyairól” szólva.

2. Az első agrárcenzus

A Császári és Királyi Kereskedelmi és Közgazdasági Minisztérium részéről már 1864-ben felmerült a részletes mezőgazdasági összeírás iránti igény. Ennek jogosságát nem lehetett megkérdőjelezni, ugyanis az éves mezőgazdasági statisztika minőségi hiányosságai jórészt a megfelelő alapstatisztika hiányára voltak visszavezethetők (*Oros* [1963]). Keleti Károly már 1868-ban tervezni kezdett egy nagy, átfogó mezőgazdasági összeírást, ám az abban az időben nem valósulhatott meg.

Az első agrárcenzust végül 1895-ben hajtotta végre a statisztikai hivatal, amely magas színvonalon nyújtott átfogó képet a magyar mezőgazdaságról. Ez igen fontos mérföldkő volt az agrárstatisztika történetében. Az 1895. évi általános mezőgazdasági összeírást, melyet a mezőgazdasági statisztikai adatok összeírásáról szóló 1895. évi VIII. törvény cikk rendelt el, november 20-a és 30-a között szervezték meg november 20-i eszmei időponttal. Az összeírás végrehajtásához egy földművelésügyi miniszteri rendelet szabott utasításokat. Így például meghatározta, hogy a számlálókerületek nagysága akkora lehet, hogy a számlálóügynök tíz nap alatt elvégezhesse a kérdőívek kitöltését, tehát körülbelül 200-250 gazda juthatott egy-egy számlálókerületre. A végrehajtási rendelet útmutatást adott arra is, hogy ki alkalmas számlálóügynöknek: elsősorban az „értelmesebb” gazdák, gazdatisztek, állatorvosok, a nyugdíjazott tisztviselők, a lelkészek és végső soron a néptanítók. A kitöltött kérdőíveket 1896. január 31-ig kellett a statisztikai hivatalhoz továbbítani.

Az összeírás előkészítése során felmerült, hogy külön lehetne végrehajtani az állatösszeírást a birtokok felvételétől, de végül az együttes végrehajtás mellett döntöttek. A kereskedelemügyi miniszter azon az állásponton volt, hogy az állatösszeírásra a nagyobb költség ellenére is szükség van, mert „ha megcsináljuk is – úgymond – külön-külön az állatszámllálást, a birtokstatisztikát s a gazdasági gépek és eszközök statisztikáját, az nem nyújt félennyi tanulságot sem, mintha egy-ugyanazon kérdőívről egymással kombinálva dolgoztatnak fel, nem is említve, hogy a birtok-statisztika a gazdaságok statisztikáját nem pótolja egészen, mert a termelési egység nem a birtok, hanem a gazdaság” (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897a] 65. old.).

5. ábra. Részlet az 1895. évi agrárcenzus kérdőívéből
(Excerpt from the 1895 Agricultural Census questionnaire)

A kérdőív folyó száma :
 Vármegye : Utca :
 Járás : Városrész, puszta, telep :
 Község (város) : Házzám :

I/a.

Kérdőív az egyes, önállóan kezelt gazdaságról és annak felszereléséről.

I. A gazdálkodónak
 A gazdálkodóknak (tulajdonos, bérlő, hasznélvező stb.) neve és lakóhelye :

II. A gazdálkodó (gazdálkodók) főfoglalkozása :

III. A gazdálkodó (gazdálkodók) anyanyelve :

IV. A gazdálkodó (gazdálkodók) hitfelekezete :

V. A község határában házilag kezelt gazdaság területe :

Mívelési ág	Tulajdon birtok		Hasznélvezett birtok		Haszonbéres birtok		Összesen	
	kat.hold	□-öl	kat.hold	□-öl	kat.hold	□-öl	kat.hold	□-öl
Szántóföld								
Kert								
Rét								
Szőlő								
Legelő								
Erdő								
Nádas								
Földadó alá nem eső terület								
A gazdaság összes területe								

Forrás: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [1897a].

A statisztikai hivatal 1893 májusára kidolgozta a felvétel tervezetét, és átadta a földművelésügyi miniszter részére. Majd az 1893. június 21-én összehívott országos gazdatanács megvitatta, és „teljesen magáévá tette a tervezetet” (Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [1897a] 65. old.). Az összeírás zökkenőmentes és haté-

kony végrehajtása érdekében próbafelvételre került sor 1893 szeptemberében Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Fejér, Alsó-Fehér, Máramaros és Trencsén vármegyékben. A tapasztalatok alapján kismértékben módosították a terveket.

Az 1895. évi általános mezőgazdasági összeírás kérdései többek között a gazdálkodók személyes adataira, a gazdaságokban foglalkoztatottak létszámára, a használt földterületre, a birtokviszonyokra (lásd az 5. ábrát), a növények termesztési területére és a termésmennyiségekre, az állatállomány összetételére, illetve a szőlő- és gyümölcsösültvények legfontosabb jellemzőire vonatkoztak (Laczka [2010a]).

6. ábra. Részlet az 1895. évi agrárcenzus kérdőívének községi összeíró bizottsági jegyzők által kitöltendő részéből

(Excerpt from that section of the 1895 Agricultural Census questionnaire which was completed by the municipalities' census commission officials)

XIX. A község lakosságának a (földművelő köznépnek) vagyoni s erkölcsi állapota (igennel vagy nemmel felelni):

Vagyoni és erkölcsi viszonyok	M i l y e n e k		
	a gazdák?	a földművelési napszámosok?	a gazdasági cselédek (évi béresek)?
a) Jómóduak-e?			
b) Takarékosak-e?			
c) Jól táplálkoznak-e?			
d) Iparkodók és szorgalmasak-e?			
e) Értelmesek-e?			
f) A gazdasági haladás iránt bírnak-e fogékonysággal?			
g) Józanéletűek-e?			
h) Békés természetűek-e?			

Forrás: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [1897a].

Az összeírás tartalmazott egy olyan részt, amely a község gazdasági viszonyairól szólt. Itt egyebek mellett a község lakosságának vagyoni és erkölcsi állapotáról is nyilatkoznia kellett a községi összeíró bizottságnak. (Lásd a 6. ábrát.) Az utasítás alapján a kérdőív ezen részének kitöltése a községi összeíró bizottság ülésén történt a bizottság jegyzője által „beható tanácskozások után hozott határozatok alapján” (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897a] 80. old.).

Az eredményeket öt kötetben jelentette meg a statisztikai hivatal 1897 és 1900 között:

- részletes községi adatok (lásd a kivonatot a 7. ábrán),
- 1895/96. évi mezőgazdasági termelés megyénként,
- gazdaságnagyság-csoportok szerinti adatok,
- összefoglaló adatok és kisebb jelentőségű megfigyelések,
- gazdacímtár (gazdák neve, címe és néhány fontosabb adata).

Az utókor számára a gazdacímtár különösen értékes része az összeírás publikációinak, amelyhez hasonló nyilvántartás megjelentetése a mai adatvédelmi előírások mellett elképzelhetetlen lenne. Ebben az egyes gazdákra vonatkozóan a következő adatok olvashatók (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897b]):

- a gazdálkodó neve,
- a település neve,
- a gazdálkodó főfoglalkozása,
- a birtoklás jogcíme,
- a földbirtok tulajdonosának neve,
- a gazdaság területe művelési ágak szerint,
- községek száma, amelyekben a gazdaság területe fekszik,
- a gazdaságban foglalkoztatott cselédek száma,
- a gazdaságban használt fontosabb gépek, eszközök (lokomobil, járgány, cséplőszekrény, vetőgép, rosta, eke, trieur, szecskavágó, borona, henger, igásszekér) száma,
- háziállatok (szarvasmarha, ló, sertés, juh) száma.

Az adatokból megtudható például, hogy egy bizonyos *Reviczky Károly* süttöi országgyűlési képviselő összesen 1 630 kataszteri hold földterületet használt, amelynek legnagyobb része erdő volt, 38 cselédet foglalkoztatott, a gazdaságában többek között 1 lokomobilt, 2 járgányt, 1 cséplőszekrényt, 2 vetőgépet, 25 ekét, 9 boronát működtettek, és 168 szarvasmarhát, 22 lovat, 19 sertést, illetve 15 juh háziállatot tartottak (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* [1897b]). Az egyes gazdák mezőgazdasági tevékenységéről tehát szinte minden fontos információ megjelent a gazdacímtárban, komoly kutatási lehetőségeket teremtve ezzel a jelenkor történészeinek.

7. ábra. Részlet az 1895. évi agrár-cenzus községi adatainak közléséből
(Excerpt from a table including 1895 Agricultural Census data on municipalities)

Törvényhatóság, járás, község	Gazdaságok száma	A gazdaságok területe művelési ágak szerint										A gazdaságok területéből				Gazdaságok száma		
		szántó- föld	kert	rét	szőlő		erdő	legelő	erdő	més	termő	összesen	tulajdon	haszon- élvezeti	haszon- béres	épület- és takar- mány- sítá- sal	jég- kár- bizto- sítá- sal	ga- bona- át- lány- bizto- sítá- sal
					be- ültetve	vagy kiirtott												
k a t a s z t r á l i s h o i d																		
Összesítés.	4.222	51.396	1.302	8.846	308	113	13.472	23.408	675	6.457	105.977	85.650	959	19.368	1.902	56	60	161
I. Barcsi járás	8.292	49.347	2.060	12.865	3.311	184	7.622	42.240	—	3.949	121.578	99.739	2.978	19.261	2.367	117	91	134
II. Csongói járás	5.466	66.630	906	7.846	1.735	943	8.224	13.862	101	4.100	104.347	73.121	2.745	28.481	2.333	111	68	106
III. Irgali járás	7.729	95.109	1.344	14.599	3.287	474	17.641	30.642	—	5.582	168.678	111.357	2.159	55.162	2.210	84	81	223
IV. Kaposvári jár.	4.012	55.784	778	8.006	2.386	371	15.617	15.552	3.854	24.007	126.355	93.274	2.263	30.818	2.081	63	54	133
V. Lengyelői jár.	7.814	62.279	737	15.683	3.584	763	16.402	33.641	249	16.288	150.596	115.118	3.773	31.705	2.364	75	114	71
VI. Marczali járás	5.263	67.200	1.249	12.575	960	227	11.485	38.430	51	5.882	138.058	97.714	4.781	35.563	2.041	50	67	101
VII. Nagyatádi jár.	6.068	58.788	1.909	10.382	1.808	111	11.700	19.320	6	4.658	103.682	90.692	2.180	10.870	2.060	59	46	147
VIII. Szegvári jár.	5.883	71.705	500	7.606	1.060	1.766	11.410	20.168	315	18.517	133.047	93.878	6.432	32.737	3.537	143	116	226
IX. Tabi járás	1.229	4.003	159	950	374	3	86	1.166	—	187	6.928	6.155	51	722	634	17	7	11
Kaposvár.r.t.v.																		
Vármegyei összeg	56.008	578.241	10.944	99.858	18.792	4.955	113.659	288.419	5.251	89.627	1.159.246	866.698	27.921	264.687	21.479	775	704	1.818
Sopron vármegye.																		
I. Csepregi járás.	195	1.496	42	188	—	—	6	—	—	90	1.822	1.499	20	308	115	18	—	28
2. Alsó-Bük	137	706	4	43	3	—	5	—	—	48	809	688	34	107	66	14	—	63
3. Alsó-Szopor	114	431	25	—	—	—	18	53	—	25	552	494	1	57	26	12	—	22
4. Berektalja-Tompa- háza	102	347	15	63	—	—	21	—	—	29	475	403	4	68	54	13	1	16
5. B6	204	1.530	20	160	—	—	16	30	—	72	1.828	1.662	109	57	137	1	3	99
6. Chernelháza	14	455	8	13	—	—	5	26	—	26	538	193	—	340	10	3	2	5
7. Csáford	28	149	6	107	—	—	19	36	—	8	325	184	1	140	20	2	1	4
8. Csepreg	634	6.506	127	565	95	3	162	2.329	8	342	10.127	8.792	218	1.117	294	5	2	141
9. Csér	137	463	5	—	—	—	28	—	—	26	522	483	—	39	52	—	—	5

Forrás: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [1897a].

Összefoglalva, az 1895. évi agrárcenzus eredményeivel kapcsolatban megállapítható, hogy az mind tartalmában, mind pontosságában felvette a versenyt a korabeli, más országokban végrehajtott összeírásokkal. Tekintetbe véve a tapasztalatok hiányát és az akkori technikai lehetőségeket, az agrárcenzus adatai jó minőségűek és a döntéshozók számára alapvető jelentőségűek voltak. A legmegbízhatóbb adat-sorokat az állatállományra, a szőlőre és a gazdasági eszközökre vonatkozóan sikerült előállítani. Kevésbé pontosnak bizonyultak a vetésterületre és a terméseredményekre vonatkozó adatok, míg a legkevésbé precíznek tekinthetők a baromfi- és a gyümölcsfaállományt leírók (*Oros* [1963], [1999]).

3. Az 1895 és 1972 közötti időszak

Az 1895. évi mezőgazdasági cenzust követően kismértékben módosult az éves mezőgazdasági adatgyűjtési rendszere, a korábbiaknál több, 34 termény adatait gyűjtötte és adta közre a statisztikai hivatal. Az összeírt termékek közé bekerültek a zöldségfélék is. A XX. század kezdetén apróbb újítások szolgálták az adatközlések minőségének javítását. Az 1907/1908. gazdasági évtől kezdve a vetésterületi adatok felvételét a háromévenkénti gyakoriságról évenkéntire változtatták. Az 1912/1913. gazdasági évtől pedig a 100 kataszteri holdnál nagyobb birtokokra vonatkozóan bevezették az egyéni adatszolgáltatást (a gazda egyéni lapon szolgáltatva az adatait), míg a kisebb birtokok összesített vetésterületi adatait továbbra is a községi előljárárság állapította meg becslés alapján egy adott község területére vonatkozóan. Ennek a változtatásnak az is előnye volt, hogy ezáltal elkülönülten álltak rendelkezésre adatok a nagyobb és a kisebb gazdaságokra vonatkozóan (*Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal* [1924]).

Az adatgyűjtési rendszer következő jelentős átszervezését 1922-ben kezdték meg. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a vetésterületi adatokat az összes gazdaság egyéni bevallás alapján szolgáltatta: a 20 holdnál nagyobb területen gazdálkodó gazdaságok egyéni lapokon jelentették a vetésterületüket, míg a kisebb gazdaságokat lajstromon írták össze. Az elemi csapások által megsemmisített vetések területének nagyságát a közigazgatási hatóságok jelentették, így ennek levonásával ki lehetett számítani a betakarított területet. A terméseredmények minőségének javítása érdekében bevezették a cséplési statisztikai jelentéseket, amelyeket cséplőgépenként kellett kitölteni. Ezeket az adatokat a terméseredmények megállapításakor kontrollként használták fel. A 20 holdnál nagyobb gazdaságok termésmennyiségét egyéni adatszolgáltatás alapján, míg a kisebb termelők adatait a gazdasági felügyelőségek által szolgáltatott termésátlagok alapján számították (*Kiss* [1965]).

Az 1920-as évek első felében lezajlott földbirtokrendezés oly mértékben átalakította a birtokviszonyokat, hogy szükségessé vált ezek felmérése. A Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet (a FAO [Food and Agriculture Organization – Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezet] elődje) is egy mezőgazdasági üzemi adatgyűjtés végrehajtását javasolta, amelyet Magyarország „a többi művelt állammal együtt” „szintén magáévá tett” (*Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal* [1936] 3. old.). A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban statisztikai hivatal) többször kezdeményezte egy újabb agrárcenzus végrehajtását – például 1929-ben a census 1930. évi végrehajtását –, de erre sokáig nem kerülhetett sor, mert az anyagi források nem álltak rendelkezésre. Ahogy *Konkoly Thege Gyula* [1935], a statisztikai hivatal későbbi elnöke fogalmazott: „A Központi Statisztikai Hivatalnak kitartása azonban még a történetek után sem lankadt. Ellenkezőleg, még szilárdabbá lett, [...] Kitartása végül eredményre is vezetett.” (103. old.)

Az adatfelvételt a m. kir. kormány az 1.111/1935. M. E. számú rendeletével rendelte el. Az 1935. évi általános mezőgazdasági összeírás a gazdaságok üzemi adatai mellett a földbirtokviszonyokra is kiterjedt. Az utóbbiak feltérképezése újszerű volt Magyarországon, a korábbi összeírás alkalmával csak a gazdálkodás szempontjából vizsgálták a mezőgazdasági egységeket, tulajdonlás szempontjából nem, és ilyen jellegű adatfelvételt más országokban is csak elvétve végeztek.

Az adatfelvételre 1935 májusában került sor a február 28-i állapotnak megfelelően. Az összeírás elsősorban az alföldi tanyavilágban jelentett nehézséget, illetve a határ menti területeken, mivel a földbirtokosoknak viszonylag nagy aránya lakott a szomszédos országokban.

Az adatokat öt kötetben tette közzé a statisztikai hivatal 1936 és 1941 között; tartalmuk a következő volt:

- földbirtokviszonyok törvényhatóságok és települések szerint,
- állatállomány, gazdasági gépfelszerelés és gyümölcsfaállomány,
- földbirtokviszonyok birtoknagyságcsoportok szerint,
- főbb üzemi adatok törvényhatóságok és települések szerint,
- főbb üzemi adatok gazdaságnagyság-csoportok szerint.

1942-ben egy újabb, kisebb jelentőségű felvételt hajtott végre a statisztikai hivatal, amely az állatállományra, valamint a mezőgazdasági gépekre és berendezésekre terjedt ki. Az eredményeket nem sikerült külön publikálni a háborús események miatt, a főbb eredmények az 1943–46. évi statisztikai évkönyvekben jelentek meg (*Laczka* [2000]).

A következő nagyszabású mezőgazdasági felvételre 1949-ben kerített sort a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) a népszámlálás keretében. A népszámlálás tervezésekor eleinte csak néhány mezőgazdasági témájú kérdés beiktatására gondol-

tak a kérdőív szerkesztői, mivel a tervekben szerepelt egy közeli időpontban megtartandó mezőgazdasági összeírás. Az összeírás végül elmaradt, viszont annak kiváltására a népszámlálás keretében gyűjtött mezőgazdasági kérdések kibővültek, kiterjedve így a tulajdonolt és használt földterületre művelési áganként, az állatállományra, a traktorokra és a cséplőgépekre, valamint az igénybe vett munkaerőre. Az adatgyűjtés fontos hiányossága volt, hogy annak keretében a jogi személyek adatait nem vették fel, így csak a természetes személyek agrártevékenységéről kaptak információt (KSH [1949]).

Az összeírás mezőgazdaságra vonatkozó eredményeit a népszámlálás 1949 decemberében megjelent második kötete tartalmazza. Az adatok minőségét a nem a mezőgazdaságra optimalizált felvételi módszertan és a nem túl szerencsés januári eszmei időpont ellenére alapvetően jónak lehet értékelni, a mezőgazdaságról alkotott kép megközelíti a valóságot (Oros [1999]). A használt mezőgazdasági terület tekintetében a hibát 9-11, az állatállomány esetében pedig 6-7 százalékra becsülték a kor statisztikusai, a legnagyobb alulmérés a sertésállományban volt tapasztalható az eltagadások miatt (Laczka [2010b]).

A második világháborút követően a magyar mezőgazdaság szerkezete jelentős mértékben módosult a korábbiakhoz képest. A földosztás, majd az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek szervezése teljes mértékben „átrajzolta” a birtokviszonyokat. 1970-ben már a szántóterület 83 százalékát szocialista nagyüzemek művelték (Fazekas–Oros [1972]). A mezőgazdasági tevékenység meghatározó hányada az 1960-as évektől kisszámú és nagyméretű egységekben folyt, ami lehetőséget teremtett a statisztika számára, hogy a korábbiaknál átfogóbb és pontosabb képet alkosson a mezőgazdasági termelésről. A termelési szerkezet átalakulását követte a statisztikai rendszer átalakulása is. Rendszeressé vált a mezőgazdasági terület számbavétele, gyakoribbá váltak az állatszámítások, kezdetben évente egyszer, majd négyszer készült felvétel az állatállományról (Fazekas–Oros [1972]). A statisztikai adatgyűjtések fő adatszolgáltatói a teljeskörűen megfigyelt nagyüzemek voltak. Még a háztartások mezőgazdasági tevékenységére vonatkozó adatokat is részben a nagyüzemek szolgáltatták, melyeket becslésekkel egészítettek ki (Laczka [2010b]).

4. Rendszeres agrárcenzusok, a szocialista nagyüzemekhez igazodó statisztikai rendszer

A FAO és az Egyesült Nemzetek Szervezete kérte Magyarország csatlakozását az 1960. évi mezőgazdasági világcenzushoz, azonban a termelőszövetkezetek éppen folyó kialakítása miatt elhalasztották az összeírást. Néhány részterületen viszont

– elsősorban azokon, ahol a háztáji gazdálkodás teret nyert – végrehajtottak nagyszabású felvételeket: 1959-ben gyümölcsfa-összeírást, 1965-ben szőlőösszeírást, 4-5 évenként pedig a mezőgazdasági gépállomány felmérését hajtotta végre a KSH (*Fazekas–Oros* [1972]). Végül a FAO sürgetésére és a hazai adatigények kielégítése érdekében a következő agrárcenzusra 1972-ben került sor.

Az általános mezőgazdasági összeírás megfelelő előkészítése érdekében a KSH több próbafelvételezt hajtott végre 1971 végén és 1972 első hónapjaiban. Az összeírás során élesen elkülönítették a nagyüzemi és a kistermelői adatszolgáltatói kört. A nagyüzemek adatait „az adatszolgáltatók túlzott megterhelésének elkerülése céljából” két részletben hajtotta végre a hivatal (*Fazekas–Oros* [1972] 136. old.), első körben 1972 júliusában, majd 1973 első negyedében. Az első felvétel során a gazdaságok belső üzemi viszonyai és a természeti adottságok voltak a fókuszban, míg a második körben az állattenyésztés és a növénytermesztés technológiájára, valamint a gazdasági épületekre vonatkozó adatokat vették fel, az ezekkel kapcsolatos kérdéskörökkel kiegészítve a szokásos éves adatgyűjtések során feltett kérdéseket.

A kistermelők megfigyelését – ami az agrárcenzus elrendelésének valódi mozgatórugója és egyben igazi kihívása volt – egy teljes körű és több reprezentatív felvétel biztosította; ezek 1,7-1,8 millió mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó gazdaság adatait voltak hivatottak összegyűjteni. A teljes körű felvételre 1972. március 31-i referencia-időponttal 1972. április 1-je és 15-e között került sor. Ebben a szakaszban a gazdasághoz tartozókról, azok koráról, neméről, foglalkozásáról, a gazdálkodó legmagasabb mezőgazdasági végzettségéről, az állatállományról, a mezőgazdasági épületekről és gépekről, valamint a művelési ágak szerinti földterületről gyűjtöttek adatokat. A falvakban és a városok külső körzeteiben házról házra jártak az összeírók, míg a városok belső részeiben a nyilvántartások alapján földterülettel rendelkező gazdákat keresték fel. A termelőségvetkezethez tartozó háztáji gazdálkodók adatait a feldolgozás során összevonták a termelőségvetkezetek adataival (*Fazekas* [1972]). Az összeírás 13 187 számlálókörzetben folyt, a munkát 3 ezer felülvizsgáló és ezer községi felelős segítette. A felvétel során körülbelül 2 millió háztartást kerestek fel az összeírók, és ott 1 681 000 gazdaságot azonosítottak. 5 174 000 személy tartozott gazdaságokhoz, az ország lakosságának mintegy fele (*KSH* [1972]).

Fontos mérföldkő az agrárstatisztikában, hogy először az 1972. évi általános mezőgazdasági összeírás során alkalmazott a KSH természetes mutatókat annak eldöntésére, hogy egy adott háztartás a mezőgazdasági tevékenységének volumene alapján gazdaságnak tekinthető-e. Ezeket a fizikai mértékegységben kifejezett mutatóértékeket gazdaságkülönbözetnek nevezzük. A gazdaságkülönbözet alapján az 1 500 m² termőterület, az 1 nagyobb állat (például sertés, juh) vagy az 50 darab baromfi képezte háttérérték elérése háztartások minősültek gazdaságnak. További újdonságot jelentett a reprezentatív adatgyűjtések alkalmazása a cenzus során.

A teljes körű felvételt a következőkre vonatkozó reprezentatív mintán végrehajtott vizsgálatok egészítették ki (*Fazekas–Oros* [1972], *Fazekas* [1972]):

- állatállomány, állati termékek termelése, épületek és gépek 1972. július 1-i eszmei időponttal 10 százalékos mintán,
- állatállomány az 1972. október 1-i állapot szerint 10 százalékos mintán,
- fontosabb szántóföldi növények termelése, szőlő-, gyümölcs-, zöldség- és virágtermelés, talajerőpótlás és öntözés az 1972. november 1-i állapotnak megfelelően 10 százalékos mintán,
- állatállomány és néhány kérdés az egész évre vonatkozóan az 1973. január 1-i állapotnak megfelelően 10 százalékos mintán,
- gyümölcsfa-összeírás 20 százalékos mintán egyes megyékben már 1970-ben és 1971-ben,
- munkaügyi megfigyelés körülbelül 1 százalékos mintán, amely egy éven keresztül 48 nagyüzemben folyt,
- kiegészítő megfigyelés a háztartás-statisztikai adatokat szolgáltató, mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságokban (a takarmányfelhasználás, illetve a gazdasági kiadások és bevételek koefficienseinek kialakítása érdekében).

Az adatok feldolgozása részben gépi módszerrel történt. A kérdőívek adatait először kódívekre másolták át, majd ezeket a kódíveket az optikai leolvasó rögzítette. Az összeírás eredményei 15 kötetben jelentek meg. A census érdeme volt, hogy a nagyüzemi gazdálkodás mellett a háztáji gazdálkodásról is sokoldalú képet adott. A census alapján alakult ki a mezőgazdasági kistermelők fogalma, akik az eredmények alapján a mezőgazdasági termékek egyharmadát állították elő; e szektor fontosságát az összeírás eredményei alapján felismerte az ország vezetése is, és olyan intézkedéseket vezetett be, amelyek alapján csökkentette a kistermelők nagyüzemekkel szembeni diszkriminációját (*Oros* [1999]).

A következő nagyobb összeírásra 1976-ban került sor, amikor a teljes körű állatszámolásokhoz kapcsolódóan a kistermelők legfontosabb adatairól (számáról, földterületéről, mezőgazdasági termeléséről stb.) gyűjtött adatokat a KSH. Hasonló adatfelvételre került sor 1986-ban is.

A FAO által javasolt 1980. évi világcenzushoz Magyarország is csatlakozott, amelynek eredményeként a következő általános mezőgazdasági összeírásra 1981-ben került sor az 1972. évi összeírás leszűkített kérdőívével. A nagyüzemek számára újra kiegészítő felvételeket jelöltek ki a statisztikusok, míg a kistermelők adatait egy teljes körű és öt reprezentatív felvétel útján gyűjtötték be. A teljes körű felvétel, amely a nem túl szerencsés 1981. január 1-i eszmei időponttal került végrehajtásra,

kiterjedt a kistermelők számára, földterületére, valamint állat- és gépállományára. A reprezentatív felvételeket június 1-je és 15-e között hajtotta végre a KSH; ezek a kistermelők háztartásaiban élők foglalkozására, a gazdasági épületekre és az 1981. évi mezőgazdasági termelés főbb adataira vonatkoztak. A reprezentatív összeírás mintája 4,5 százalékos volt, tehát szűkebb, mint az 1972. évié (*KSH* [1982]). Az összeírás adatai kilenc kötetben jelentek meg.

1991-ben hajtották végre – a világcenzus tízéves ciklusához igazodva – a következő általános mezőgazdasági összeírást, amelynek fő célja a földprivatizálás hatásainak felmérése volt. Az összeírás három fázisban valósult meg. A kistermelők teljes körű összeírására 1991 áprilisában került sor március 31-i eszmei időponttal. Ez kiterjedt a gazdálkodó és a gazdasághoz tartozók főbb jellemzőire, a földterületre, az állatállományra, a mezőgazdasági gépekre, a termelés néhány agrotechnikai jellemzőjére, valamint a gazdálkodók jövőbeni terveire is. A teljes körű felvételt kiegészítette egy 6 százalékos mintán, 1991 októberében végrehajtott reprezentatív adatgyűjtés, amely felmérte a növénytermesztés főbb sajátosságait, a gyümölcsfaállományt, az értékesítés és a költségek főbb jellemzőit, illetve a mezőgazdasági épületeket. Az összeírás harmadik pillére az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer keretében 1992 januárjában végzett, 12 ezer háztartásra kiterjedő felvétel volt; ez információt szolgáltatott a gazdaságküszöb alatti mezőgazdasági termelésről. A KSH a gazdálkodó szervezetekről az éves beszámolórendszerrel kiegészítve néhány pótlólagos információt is gyűjtött (például azok földterületének tagoltságáról, a szőlő- és gyümölcsültetvényeik fajta szerinti összetételéről). Az összeírás 1 652 000 kistermelői gazdaságot azonosított, és az eredmények alapján a háztartások 41 százalékának volt közvetlen kapcsolata a mezőgazdasággal (*KSH* [1993]).

A földtulajdonváltások kárpótlást követő dinamikája miatt szükség volt egy újabb összeírásra, amelyet a KSH 1994-ben hajtott végre. Ez egy mintavételes gazdaság-szerkezeti összeírás volt, de módszertani hibák miatt (a városi földtulajdonosok ki-maradtak az összeírásból) nem volt biztosítható az adatok teljessége (*Oros* [1999]).

5. Csatlakozás az Európai Unióhoz, a harmonizált statisztikai rendszer alkalmazása

A következő általános mezőgazdasági összeírásra 2000 áprilisában került sor a március 31-i állapotra vonatkozóan, mely során 2,1 millió háztartást kerestek fel az összeírók, 960 ezer egyéni gazdaságot azonosítottak, és a KSH-ba 8 200 gazdasági szervezet adatai érkeztek be. Ez az összeírás volt az alapja a később kialakított farm-regiszternek, amely a statisztikai adatgyűjtések címállományát volt hivatott szolgálni.

A 2000. évi általános mezőgazdasági összeírással Magyarország bekapcsolódott az EU (Európai Unió) gazdaságszerkezeti összeírási programjába, és ennek megfelelően, illetve az uniós előírásokkal összhangban 2003-ban, 2005-ben és 2007-ben mintavételes gazdaságszerkezeti összeírásokat hajtott végre. A gazdaságszerkezeti összeírások fő célja, hogy a tízévenként végrehajtott agrárcenzusok között képet kaphassunk a mezőgazdaság szerkezetéről, a termelők társadalmi-gazdasági jellemzőiről. Az akkori gazdaságszerkezeti összeírások közös jellemzője volt, hogy a gazdasági szervezetek teljeskörűen vettek részt az adatszolgáltatásban, és postai úton juttatták el a KSH-ba a kitöltött kérdőíveket, míg az egyéni gazdaságok esetén csak a mintába került gazdaságok voltak adatszolgáltatásra kötelezettek, és őket összeíró kereste fel a lakhelyükön.

A következő általános mezőgazdasági összeírást 2010. június 1-je és 21-e között hajtotta végre a KSH. Ennek újdonsága volt, hogy a korábbi censzusokhoz képest nagyobb mértékben elégítette ki adminisztratív forrásokból az EU információigényét. Az adatok a biogazdálkodást folytató termelőket minősítő intézetek, a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa, illetve a Magyar Vidékfejlesztési Hivatal adatbázisaiból származtak. Az utóbbi adatbázis különösen fontos volt, innen a vidékfejlesztési támogatásban részesült gazdaságok adatait vette át a KSH. A korábbi összeírásokhoz hasonlóan a gazdasági szervezetek postai úton szolgáltattak információt, míg az egyéni gazdaságokat összeíró kereste fel.

Az agrárcenzusok első adatainak közlési ideje az adatfelvételhez képest
(Number of months passed between data collection and dissemination of first data of various agricultural censuses)

Agrárcenzus	Hónap
1895	20
1935	22
1972	7
1981	5
1991	18
2000	3
2010	5

Forrás: Saját összeállítás *Laczka* [2000] alapján.

A 2010-es évtizedben 2013-ban és 2016-ban is végrehajtott a KSH gazdaságszerkezeti összeírásokat. A 2016-ban, Agrárium 2016 néven szervezett felvétel leginkább abban különbözött a korábbi agrárösszeírásoktól, hogy az adatgyűjtés teljes mértékben elektronikus úton zajlott. A gazdasági szervezetek a KSH Elektra rendszerén

keresztül továbbították adataikat a hivatalnak, míg az egyéni gazdaságok kisebb része interneten töltötte ki a kérdőívet; a többiek adatait összeírók vették fel elektronikus eszközök segítségével.

Érdekes megvizsgálni, hogy az egyes agrárcenzusok során mennyi időt vett igénybe az adatok feldolgozása. (Lásd a táblázatot.) Megjegyzendő, hogy az összeírást irányítók döntése nyomán az elsőként megjelent adatok minősége az egyes esetekben a feldolgozás és az adatellenőrzés különböző fokait tükrözi. Míg bizonyos években teljesen feldolgozott és ellenőrzött, véglegesnek tekinthető adatokat tettek közzé, másokban minta alapján kiválasztott gazdaságok adatait dolgozták fel, és előzetes adatokat jelentettek meg.

6. Gyümölcsös- és szőlőültetvény-összeírások, a mezőgazdasági számlarendszer

Eddig elsősorban a mezőgazdasági statisztika összeírásaira, a föld- és vetésterület, az állatállomány, a mezőgazdasági munkaerő, illetve egyéb gazdaságszerkezeti mutatók gyűjtésére fókuszált az agrárstatisztika történetének jelen bemutatása. A következőkben néhány, az agrárstatisztika „fő sodrától” távolabb eső, de szintén lényeges területről esik röviden szó.

A gyümölcsösültetvények első, tényleges számláláson alapuló összeírását 1959-ben hajtotta végre a KSH. Az azt megelőző két agrárcenzus alkalmával egyéni bevelés alapján történt a gyümölcsfák összeírása, így azok eredményeinél pontosabb adatokkal szolgált az 1959. évi gyümölcsfaszámlálás (Kiss [1965]).

2001. június 1-je és október 15-e között a gyümölcsös- és szőlőültetvények teljes körű összeírására került sor, amelyet két részletben hajtott végre a KSH. Az első fázisban az ültetvényhasználókat keresték fel az összeírók, hogy róluk és a használatban levő ültetvények területéről tudakozódjanak. A második fázisban terepi felvételezés történt az ültetvényhasználói információk, illetve folt- és kataszteri térképek felhasználásával; az ültetvények főbb jellemzőit kertészeti ismeretekkel rendelkező összeírók rögzítették (Pintér [2010]). Az összeírás hatalmas jelentőségű volt, hiszen több mint negyven év után került sor újra az ültetvények teljes körű összeírására.

Később 2007-ben és 2012-ben szervezett a KSH reprezentatív gyümölcsösültetvény-összeírást az EU által kötelezően előírt gyümölcsfajokra (alma, körte, őszibarack, kajszli). Ezeket követően, 2018-ban (a 2017-es tárgyévre vonatkozóan) hajtotta végre újabb felvételét, amely a hazai igényeket figyelembe véve kilenc gyümölcsfajra (alma, bodza, cseresznye, dió, kajszli, körte, meggy, őszibarack és szilva) terjedt ki. Ennek keretében felmérték az összes 2 500 m²-en felüli gyümölcsöst.

A szőlőültetvények első területbejárással végrehajtott teljes körű összeírására az 1961–63. években került sor. A későbbi, uniós előírások alapján végrehajtott rendszeres szőlőösszeírásoknak a már ismertetett, 2001. évi felvétel teremtette meg az alapját. 2009-ben, részben a Hegyközségek Nemzeti Tanácsának adatbázisa alapján, ismét összeírásra került sor, amelyet egy kisebb mintán elvégzett reprezentatív felvétel egészített ki. 2014-ben már nem volt tényleges adatgyűjtés, az uniós adat-szolgáltatást a KSH a Hegyközségek Nemzeti Tanácsától kapott adatállomány alapján teljesítette.

A mezőgazdasági számlarendszer a mezőgazdasági termelés értékben kifejezett, a nemzeti számlákkal szinkron elszámolását valósítja meg (*Vágó–Kincses–Varga* [2012]). Részletes termelői mérlegeket az 1960-as években kezdtek el készíteni Magyarországon. Ezekre alapozva, az 1990-es évek második felében indult meg a mezőgazdasági számlarendszer hazai kifejlesztése az EU-harmonizációból adódóan. Az adatokat 1998-tól teszi közzé a KSH. A számlarendszer alapját a termékmérlegeken kívül főként a mezőgazdasági árstatisztika, illetve a termelők ráfordításaira és árbevételére kiterjedő adatgyűjtés képezi. A mezőgazdasági számlarendszert az EU előírásainak megfelelően a KSH regionálisan is előállítja.

7. Következtetések

Az agrárstatisztika hosszú múltra visszatekintő statisztikai szakterület. Megalapítása és fejlődése összefonódik, illetve párhuzamosságot mutat a magyar statisztika rendszerével, történetében nyomon követhetők annak változásai. Az agrárstatisztika minden korban rejtett magában kihívásokat, amelyeket figyelemre méltó módszertani megoldásokkal sikerült az esetek többségében leküzdeni.

A magyar statisztika egészének és a mezőgazdasági statisztikának a jelene és a jövője is egymással összhangban alakul. A statisztikai hivatalok előtt álló XXI. századi kihívások (egyre kevésbé együttműködő adatszolgáltatók, gyorsabb adatközlések iránti igény, verseny az alternatív adat-előállítókkal) a KSH-tól is megkövetelik az adat-előállítási módszertan modernizációját. Az agrárstatisztika jelenleg is az 1990-es években kialakított módszertant használja, de vannak olyan lényeges elemei is (például a gazdaságküzöbök), amelyek 1972 óta változatlanok. A magyar mezőgazdaság ugyanakkor gyökeres változáson ment/megy keresztül, amelyet eddig nem követett megfelelőképpen a statisztikai rendszer. A háztáji gazdálkodás, a konyhakerti termelés visszaszorulóban van, helyét egyre inkább átveszi a nagyobb üzemekben történő termelés. Így a mezőgazdasági termelés lefedéséhez napjainkra indokolatlanná vált a már említett, 1972 óta változatlanul alacsony gazdaságküzöbök használata.

A 2020. évi agrárcenzust és az azt követő mezőgazdasági összeírásokat a tervek szerint egy modernizált adatgyűjtési rendszerrel hajtja végre a KSH. Megkezdődött már az új mezőgazdasági regiszter fejlesztése; ez a bemeneti, zömmel adminisztratív célú nyilvántartásokból származó információk naprakész feldolgozásával olyan címlistát tud a statisztika számára nyújtani, amely alapján lehetővé válik a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók célzottabb felkeresése, felváltva az eddigi „házzról házra járást”. Változnak a gazdaságküszöbök is, így lehetővé válik, hogy a statisztika az árutermelő mezőgazdaságra koncentráljon, javuljon az adatminőség, az adatszolgáltatói terhek csökkenjenek, és a végrehajtás költségkímélőbb legyen.

Irodalom

- FAZEKAS B. – OROS I. [1972]: Általános mezőgazdasági összeírás 1972-ben. *Statisztikai Szemle*. 50. évf. 2. sz. 131–148. old.
- FAZEKAS B. [1972]: Új vonások az általános mezőgazdasági összeírás adatfelvételi módszereiben. *Statisztikai Szemle*. 50. évf. 5. sz. 525–533. old.
- FÖLDMÍVELÉS-, IPAR- ÉS KERESKEDELEMÜGYI MAGYAR KIRÁLYI MINISTERIUM STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYA [1868]: *Hivatalos statisztikai közlemények*. Első évfolyam. Pest.
- HENSCH Á. [1892]: A ködkárok szerepe hazánkban. *Természettudományi közlöny*. XXIV. köt. 278. füzet. 505–511. old.
- KELETI K. [1869]: *Statisztikai előadások*. IV. füzet. Ráth Mór. Pest.
- KISS A. [1965]: Áttekintés a magyar növénytermesztési statisztika történetéről. *Statisztikai Szemle*. 43. évf. 11. sz. 1136–1146. old.
- KISS A. [1979]: A magyar mezőgazdaságra vonatkozó adatok az osztrák statisztikában, 1829–1867. *Statisztikai Szemle*. 57. évf. 12. sz. 1185–1201. old.
- KISS A. [1983]: A statisztikai szolgálat küzdelme az aratási statisztika valóságáért az 1870-es években. *Statisztikai Szemle*. 61. évf. 10. sz. 982–1016. old.
- KONKOLY THEGE GY. [1935]: A földbirtokok és mezőgazdasági üzemek statisztikai összeírása. *Magyar Statisztikai Szemle*. 13. évf. 2. sz. 101–108. old.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [1949]: Az 1949. évi népszámlálás mezőgazdasági vonatkozásairól és Békés megye adatai. *Statisztikai Szemle*. 27. évf. 10–11. sz. 288–329. old.
- KSH [1972]: *A kistérségi gazdaságokhoz tartozó személyek száma foglalkozás szerint 2*. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest.
- KSH [1982]: *A mezőgazdasági kistermelés I. 1981*. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest.
- KSH [1993]: *A mezőgazdasági kistermelés I*. Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. Komárom.
- KSH [2014]: *Magyarország mezőgazdasági atlasza*. Budapest.
- KSH [2019]: *A fontosabb gabonafélék termesztése és felhasználása (2013–)*. STADAT táblák. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn001c.html
- LACZKA É. [2010a]: Agrárcenzusok 1895 és 2010 között – célok, módszertani megoldások, eredmények. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 6. sz. 603–622. old.

- LACZKA É. [2010b]: Agrárcenzusok szerepe az agrárinformációs rendszerben (1895–2010). *Gazdálkodás*. 54. évf. 3. sz. 322–331. old.
- LACZKA S.-NÉ. [2000]: Mezőgazdasági összeírások Magyarországon, 1895–2000. *Statisztikai Szemle*. 78. évf. 4. sz. 282–289. old.
- MAGYAR KIRÁLYI KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL [1924]: *A Magyar Szent Korona országainak 1901–1915. évi mezőgazdasági termelése*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 66. köt. Budapest.
- MAGYAR KIRÁLYI KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL [1936]: *Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 99. köt. Budapest.
- OROS I. [1963]: Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás. *Statisztikai Szemle*. 41. évf. 8–9. sz. 858–864. old.
- OROS I. [1999]: Átfogó statisztikai cenzusok a mezőgazdaságban. *Statisztikai Szemle*. 77. évf. 6. sz. 446–458. old.
- ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL [1893]: *A Magyar Korona országainak 1891. és 1892. évi mezőgazdasági termelése*. Magyar Statisztikai közlemények. Új folyam. VI. köt. Budapest.
- ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL [1896]: *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21*. Magyar Statisztikai közlemények. Új folyam. XII. köt. Budapest.
- ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL [1897a]: *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. Első rész. Magyar Statisztikai közlemények. Új folyam. XV. köt. Budapest.
- ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL [1897b]: *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. Második köt. Gazdaczimtár. Budapest.
- PÁRNICZKY E. [1878]: *Emlékirat és javaslat a mezőgazdasági adatgyűjtés, főleg az aratási statisztika fejlesztése ügyében*. Atheneum R. Társ. Könyvnyomda. Budapest.
- PINTÉR L. [2010]: A szőlő- és gyümölcsös-ültetvények teljes körű felmérése és megújuló statisztikája. *Agrárinformatika/Agricultural Informatics*. 1. évf. 1. sz. 59–66. old.
- VÁGÓ SZ. – KINCSES Á. – VARGA É. [2012]: A mezőgazdasági számlarendszer módszertani jellemzői, a mezőgazdaság eredményességének nemzetközi összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*. 90. évf. 7–8. sz. 652–676. old.